

ĆWICZENIE nr 9

BADANIE TRANSFORMATORA JEDNOFAZOWEGO

CEL ĆWICZENIA: poznanie zasady działania, budowy, właściwości i metod badania transformatora.

PROGRAM ĆWICZENIA

1. Wiadomości ogólne
  - 1.1. Budowa i zasada działania transformatora
    - 1.2. Stan jałowy transformatora
    - 1.3. Stan obciążenia transformatora
    - 1.4. Straty mocy czynnej i sprawność transformatora
    - 1.5. Charakterystyka zewnętrzna i zmienność napięcia transformatora
2. Badania laboratoryjne
  - 2.1. Schemat układu połączeń
  - 2.2. Wykonanie pomiarów
  - 2.3. Opracowanie wyników pomiarów
3. Uwagi i wnioski
4. Pytania kontrolne

1. WIADOMOŚCI OGÓLNE

1.1. Budowa i zasada działania transformatora

Transformator jest urządzeniem elektrycznym, działającym na zasadzie indukcji elektromagnetycznej, służącym do zmiany wartości napięć i prądów przemiennych przy prawie niezmienniej mocy.

Transformator jest scharakteryzowany przez następujące ważniejsze wielkości znamionowe:

- a) moc pozorna w $V \cdot A$, $kV \cdot A$ lub $MV \cdot A$,
- b) napięcia pierwotne i wtórne w V lub kV ,
- c) prądy pierwotny i wtórny w A lub kA .

Ze względu na zastosowanie i wartość mocy transformatory można podzielić na dwie zasadnicze grupy:

-- **transformatory jednofazowe**, o mocach do kilkuset wołtoamperów. Transformatory te są stosowane między innymi w miernictwie elektrycznym, jako tzw. przekładniki oraz w elektronice jako transformatory zasilające urządzenia elektroniczne.

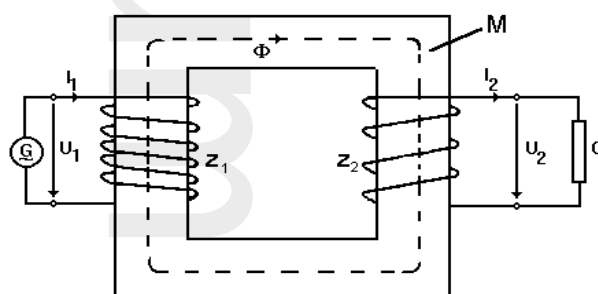
-- **transformatory trójfazowe**, o mocach, dochodzących do kilkuset magawoltoamperów i napięciach rzędu setek kilowoltów. Są to najczęściej transformatory olejowe, w których olej spełnia rolę czynnika chłodzącego oraz stanowi dodatkową izolację elektryczną. Transformatory te stosowane są przy przesyłaniu energii elektrycznej na duże odległości.

Zasadniczymi elementami transformatora jednofazowego są:

a) obwód magnetyczny, tzw. **rdzeń**, wykonany z pakietu cienkich (o grubości 0,35 mm) blach ferromagnetycznych, odizolowanych elektrycznie od siebie, będących stopem żelaza o znikomej zawartości węgla (ok. 0,05%) oraz krzemu (ok. 3,5%),

b) co najmniej dwa **uzwojenia elektryczne**, wykonane z izolowanego drutu nawojowego, najczęściej miedzianego, umieszczone na rdzeniu.

Na rys.1 przedstawiono schemat transformatora jednofazowego.

Rys.1. Schemat transformatora jednofazowego: M- obwód magnetyczny (rdzeń); ϕ - strumień magnetyczny w rdzeniu; z_1 , z_2 - liczby zwojów, odpowiednio: uzwojenia pierwotnego i wtórne; G- źródło napięcia zasilającego; O- odbiornik energii elektrycznej; U_1 , I_1 - odpowiednio: napięcie pierwotne i prąd pierwotny; U_2 , I_2 - odpowiednio: napięcie wtórne i prąd wtórny.

Uzwojenie, do którego przyłożone jest napięcie zasilające nazywa się **uzwojeniem pierwotnym**, natomiast uzwojenie, do którego przyłączony jest odbiornik- **uzwojeniem wtórnym**.

wtórnym. Przepływ energii elektrycznej odbywa się w kierunku od źródła zasilającego do odbiornika. Nośnikiem energii w transformatorze jest strumień magnetyczny.

Napięcie wtórne jest na ogół różne od **napięcia pierwotnego**. Jeżeli napięcie wtórne jest wyższe od napięcia pierwotnego, to transformator jest **transformatorem podwyższającym napięcie**, w przeciwnym przypadku- **transformatorem obniżającym napięcie**. Należy zaznaczyć, że ten sam transformator może być podwyższającym lub obniżającym napięcie w zależności od kierunku przepływającej energii.

1.2. Stan jałowy transformatora

W **stanie jałowym transformatora** uzwojenie pierwotne jest zasilane ze źródła napięcia sinusoidalnie zmiennego, a uzwojenie wtórne jest rozwarne tzn., że do zacisków tego uzwojenia nie jest przyłączony odbiornik i prąd $I_2=0$. Wówczas w uzwojeniu pierwotnym płynie tzw. **prąd jałowy** I_0 , którego wartość nie przekracza zwykle 10% prądu znamionowego.

Prąd jałowy ma dwie składowe: bierną, związaną z wytwarzaniem strumienia w rdzeniu i czynną, związaną ze stratami mocy czynnej w rdzeniu. Udział tej drugiej w prądzie jałowym jest b. mały (współczynnik mocy transformatora w stanie jałowym $\cos\phi_0=(0,1-0,3)$) i w dalszych rozważaniach można przyjąć, że strumień magnetyczny jest wytwarzany przez amperozwoje $I_0 z_1$.

Sinusoidalnie zmienny strumień magnetyczny ϕ , skojarzony z uzwojeniami pierwotnym i wtórnym, indukuje w nich- zgodnie z zasadą indukcji elektromagnetycznej- siły elektromotoryczne, o wartościach chwilowych, odpowiednio

$$e_1 = -z_1 \frac{d\phi}{dt} \quad (1)$$

$$e_2 = -z_2 \frac{d\phi}{dt} \quad (2)$$

Dla wartości skutecznych wyrażenia (1) i (2) przyjmują następujące postacie

$$E_1 = 4,44 f z_1 \phi_m \quad (3)$$

$$E_2 = 4,44 f z_2 \phi_m \quad (4)$$

gdzie: ϕ_m - amplituda strumienia magnetycznego w rdzeniu w Wb , f - częstotliwość w Hz Dzieląc stronami wyrażenia (3) i (4) otrzymuje się wzór na **przekładnię transformatora**

$$g = \frac{E_1}{E_2} = \frac{z_1}{z_2} \quad (5)$$

W stanie jałowym prąd $I_2=0$, zatem $U_2=E_2$, jeżeli jednocześnie założymy, że prąd $I_0=0$, to spadek napięcia w uzwojeniu pierwotnym będzie równy zero i $U_1=E_1$. Wówczas wzór (5) przyjmie postać, która nazywa się **prawem transformacji napięć**

$$\frac{U_1}{U_2} = \frac{z_1}{z_2} \quad (6)$$

Prawo transformacji napięć stosuje się w **przekładnikach napięciowych**, które są transformatorami obniżającymi wysokie napięcie (np. 6 kV) do wartości 100 V, co umożliwia pośredni pomiar tych napięć typowymi woltomierzami. Uzwojenie pierwotne przekładników prądowych dołączone jest do mierzonego napięcia, natomiast uzwojenie wtórne zasila woltomierz.

1.3. Stan obciążenia transformatora

Jeżeli do zacisków uzwojenia wtórnego przyłączymy odbiornik, to pod wpływem siły elektromotorycznej E_2 w obwodzie wtórnym transformatora popłynie prąd I_2 . Prąd ten, przepływając przez uzwojenie wtórne wytworzy strumień magnetyczny skierowany (zgodnie z regułą Lenza) przeciwnie do strumienia magnetycznego Φ . Ponieważ napięcie pierwotne U_1 nie uległo zmianie, to również strumień Φ nie może się zmienić. Zatem w uzwojeniu pierwotnym popłynie taki prąd I_1 , aby amperozwoje wypadkowe obydwu uzwojeń miały poprzednią wartość $I_0 z_1$, czyli

$$I_1 z_1 - I_2 z_2 = I_0 z_1 \quad (7)$$

Jeżeli przyjąć jak poprzednio, że prąd jałowy $I_0=0$, to otrzymamy zależność, określającą **prawo transformacji prądów**

$$I_1 z_1 = I_2 z_2 \quad (8)$$

lub

$$\frac{I_1}{I_2} = \frac{z_2}{z_1} = \frac{1}{g} \quad (9)$$

Prawo transformacji prądów wykorzystuje się w **przekładnikach prądowych**, czyli w transformatorach obniżających b. duże prądy do wartości 5 A, umożliwiające pomiar pośredni tych prądów przy użyciu typowych amperomierzy. Uzwojenie pierwotne przekładników prądowych włącza się szeregowo w obwód mierzonego prądu, natomiast do uzwojenia wtórnego przyłącza się amperomierz.

Moc pozorna transformatora po stronie pierwotnej wyraża się zależnością

$$S_1 = U_1 I_1 \quad (10)$$

natomiast po stronie wtórnej

$$S_2 = U_2 I_2 \quad (11)$$

Uwzględniając zależności (6) i (8) otrzymuje się **prawo transformacji mocy**

$$S_1 = S_2 \quad (12)$$

Jeżeli do zacisków uzwojenia wtórnego transformatora dołączy się odbiornik o impedancji Z_0 , to

$$Z_0 = \frac{U_2}{I_2} \quad (13)$$

wówczas impedancja między zaciskami pierwotnymi

$$Z_1 = \frac{U_1}{I_1} \quad (14)$$

Uwzględniając zależności (6) i (8) otrzymuje się **prawo transformacji impedancji**

$$Z_1 = Z_0 g^2 \quad (15)$$

1.4. Straty mocy czynnej i sprawność transformatora

W transformatorze występują straty mocy czynnej w rdzeniu i uzwojeniach, powodujące nagrzewanie się tych elementów.

Podczas przemagnesowania rdzenia przemiennym strumieniem magnetycznym Φ powstają **straty histerezowe**

$$\Delta P_h \sim f B_m^2 \quad (16)$$

gdzie B_m - amplituda indukcji w rdzeniu, wyrażająca się zależnością $B_m = \Phi_m / S_{Fe}$, w której S_{Fe} jest przekrojem poprzecznym rdzenia.

Jednocześnie przemienny strumień magnetyczny indukuje w rdzeniu prądy wirowe, które są przyczyną powstawania **strat wirowych**

$$\Delta P_w \sim d^2 f^2 B_m^2 \quad (17)$$

w zależności tej wielkość d jest grubością blachy rdzenia

Całkowite straty mocy w rdzeniu, czyli tzw. **straty jałowe** transformatora

$$\Delta P_{Fe} = \Delta P_h + \Delta P_w \sim B_m^2 \quad (18)$$

Przy stałej częstotliwości f zachodzi proporcjonalność $\Phi_m \sim U_1$, a stąd

$$\Delta P_{Fe} \sim U_1^2 \quad (19)$$

Jakość blach użytych do budowy rdzeni transformatorów ocenia się na podstawie **stratności magnetycznej**, czyli ilorazu całkowitych strat mocy w rdzeniu ΔP_{Fe} (w W) i masy rdzenia m_{Fe} (w kg).

Obecnie podstawowym materiałem stosowanym do budowy rdzeni (patrz p. 1.1) jest blacha zimnowalcowana o stratności magnetycznej ok. $0,5 W/kg$ dla $B_m = 1T$ i $f = 50 Hz$.

Straty jałowe wyznacza się w stanie jałowym transformatora, mierząc moc czynną watomierzem, włączonym w obwód pierwotny. Ponieważ w stanie jałowym prąd I_0 jest b. mały, można przyjąć, że wskazanie watomierza $P_w = \Delta P_{Fe}$.

Straty jałowe są praktycznie niezależne od obciążenia transformatora, gdyż indukcja magnetyczna w rdzeniu prawie nie zmienia swojej wartości ($U_1 \approx const$; $B_m \approx const$)

Współczynnik mocy transformatora w stanie jałowym (patrz p.1.2.) wyznacza się ze wzoru

$$\cos \varphi_0 = \frac{\Delta P_{Fe}}{U_1 I_1} \quad (20)$$

W stanie obciążenia transformatora w obydwu uzwojeniach płyną prądy, które powodują występowanie strat mocy w uzwojeniach, czyli tzw. **strat obciążeniowych**

$$\Delta P_u = I_1^2 R_1 + I_2^2 R_2 \quad (21)$$

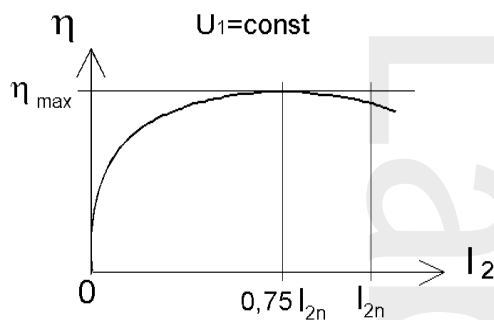
gdzie: I_1, I_2 - odpowiednio: prąd pierwotny i prąd wtórny; R_1, R_2 - odpowiednio: rezystancje uzwojenia pierwotnego i uzwojenia wtórnego.

Ze względu na straty mocy czynnej w transformatorze moc P_2 oddawana do odbiornika jest mniejsza od mocy P_1 , pobieranej przez transformator. Dla oceny jakości transformatora wyznacza się jego **sprawność** z zależności

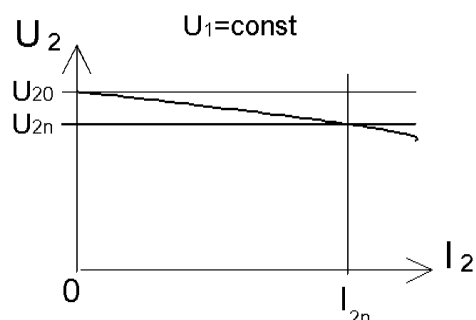
$$\eta = \frac{P_2}{P_1} = \frac{P_2}{P_2 + \Delta P_{Fe} + \Delta P_u} \quad (22)$$

W stanie jałowym sprawność jest równa zero, a przy około 75% obciążenia znamionowego osiąga maksimum. Sprawność transformatorów energetycznych b. dużych mocy osiąga wartość (92-99)%, natomiast dla transformatorów jednofazowych małej mocy nie przekracza zwykle 80%.

Na rys.2 przedstawiona jest zależność sprawności η od prądu obciążenia I_2 transformatora.

Rys.2. Charakterystyka sprawności

Rys.3. Charakterystyka zewnętrzna

1.5. Charakterystyka zewnętrzna i zmienność napięcia transformatora

Transformator podczas normalnej pracy przy napięciu pierwotnym U_1 o prawie stałej wartości i zmiennym obciążeniu. Przy wzroście obciążenia prądy I_1 i I_2 rosną, w związku z czym rosną spadki napięć w uzwojeniu pierwotnym i uzwojeniu wtórnym i napięcie wtórne nieco maleje. Ilustruje to charakterystyka zewnętrzna transformatora $U_2 = f(I_2)$, przedstawiona na rys.3.

Dla określenia spadków napięć w uzwojeniach transformatora operuje się tzw. **zmiennością napięcia**

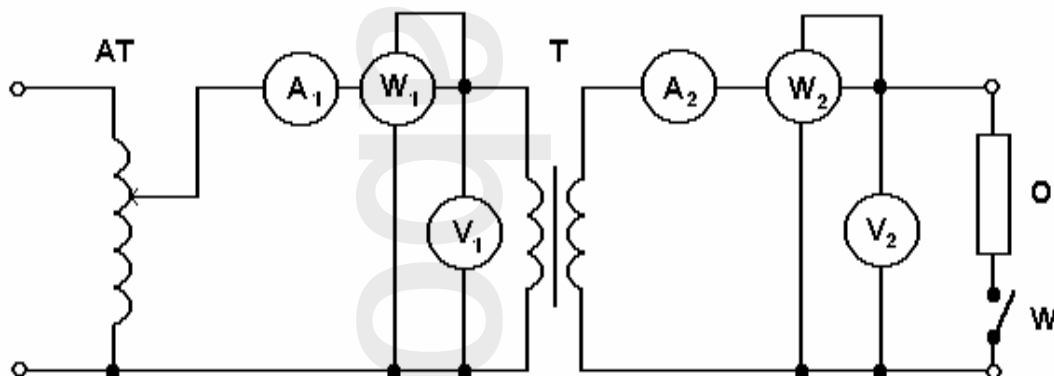
$$\Delta U_{\%} = \frac{U_{20} - U_{2n}}{U_{20}} 100\% \quad (23)$$

gdzie: U_{20} - napięcie wtórne w stanie jałowym; U_{2n} - napięcie wtórne przy obciążeniu znamionowym.

W prawidłowo zaprojektowanym transformatorze zmienność napięcia nie powinna przekraczać kilku procent napięcia znamionowego.

2. BADANIA LABORATORYJNE

2.1. Schemat układu połączeń

Wykaz aparatury i jej dane znamionowe:

- AT- autotransformator regulacyjny.....
 T- transformator badany.....
 O- odbiornik.....
 A₁-amperomierz.....
 V₁-woltomierz.....
 W₁-watomierz.....
 A₂-amperomierz.....
 V₂-woltomierz.....
 W₂-watomierz.....
 W- wyłącznik.....

2.2. Wykonanie pomiarów

Badanie transformatora należy przeprowadzić zgodnie z instrukcją dodatkową. Wyniki pomiarów i obliczeń zamieścić w tabeli.

Lp.	U ₁	I ₁	α ₁	k _{w1}	P ₁	U ₂	I ₂	α ₂	k _{w2}	P ₂	η
	V	A	dz	W/dz	W	V	A	dz	W/dz	W	-

Przykłady obliczeń:

$$P_1 = \alpha_1 k_{w1} =$$

$$P_2 = \alpha_2 k_{w2} =$$

$$\eta = \frac{P_2}{P_1} =$$

2.3. Opracowanie wyników pomiarów

a) Dane znamionowe transformatora:

$$U_{1n} =$$

$$I_{1n} =$$

$$U_{2n} =$$

$$I_{2n} =$$

$$S_n =$$

b) Wykreślić charakterystyki $U_2 = f(I_2)$ oraz $\eta = f(I_2)$

c) Obliczyć przekładnię transformatora

$$g = \frac{U_{1o}}{U_{2o}} =$$

d) Wyznaczyć prąd jałowy

$$I_{1o} =$$

e) Obliczyć procentowy udział prądu jałowego w prądzie znamionowym

$$I_{1o\%} = \frac{I_{1o}}{I_{1n}} 100\% =$$

f) Obliczyć zmienność napięcia

$$\Delta U_{\%} = \frac{U_{2o} - U_{2n}}{U_{2o}} 100\% =$$

g) Wyznaczyć straty jałowe (straty mocy czynnej w rdzeniu)

$$\Delta P_{Fe} = P_{1o} =$$

h) Obliczyć całkowite straty mocy dla znamionowego obciążenia transformatora

$$\Delta P_n = P_{1n} - P_{2n} =$$

i) Obliczyć straty obciążeniowe (straty mocy czynnej w uzwojeniach) dla znamionowego obciążenia

$$\Delta P_u = \Delta P_n - \Delta P_{Fe} =$$

j) Wyznaczyć sprawność maksymalną i wartość prądu wtórnego, dla którego ona występuje

$$\eta_{\max} = \quad \text{dla } I_2 =$$

k) Obliczyć współczynnik mocy transformatora w stanie jałowym

$$\cos \varphi_{1o} = \frac{P_{1o}}{U_{1o} I_{1o}} =$$

l) Obliczyć współczynnik mocy po stronie pierwotnej i po stronie wtórnej transformatora przy obciążeniu znamionowym

$$\cos \varphi_{1n} = \frac{P_{1n}}{U_{1n} I_{1n}} =$$

$$\cos \varphi_{2n} = \frac{P_{2n}}{U_{2n} I_{2n}} =$$

UWAGA!

- indeksy "1" i "2", dotyczą odpowiednio strony pierwotnej i strony wtórnej transformatora,
- indeks "o" dotyczy stanu jałowego transformatora (pomiar pierwszy),
- indeks "n" dotyczy obciążenia znamionowego transformatora (pomiar ostatni).

3. UWAGI I WNIOSKI**4. PYTANIA KONTROLNE**

1. Jakie są zasadnicze elementy transformatora?
2. Omówić zasadę działania transformatora.
3. Z jakiego materiału wykonany jest rdzeń transformatora i dlaczego?
4. Czy transformator przedstawiony na rys.1 jest podwyższającym napięcie?
5. Co to jest przekładnia transformatora i jak się ją wyznacza?
6. Co to jest stan jałowy transformatora?
7. Co to są straty straty jałowe transformatora i od czego zależą?
8. Omówić sposób pomiaru strat jałowych.
9. Na czym polega obciążenie transformatora.
10. Co to są straty obciążeniowe transformatora i od czego zależą?
11. Podać wszystkie prawa transformacji.